

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

24(33)

2024

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ISTORIJS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

VILNIUS 2024

REDAKTORIŲ KOLEGIJA / EDITORIAL BOARD

Vyriausioji redaktorė / Editor-in-Chief

Vida Savoniakaitė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Redaktorių kolegijos sekretorė / Assistant Editor:

Danguolė Švidinskaitė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Tarptautinė patarėjų taryba / International Advisory Board:

Auksuolė Čepaitienė

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Vytis Čiubrinskas

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Jonathan Friedman

Kalifornijos universitetas / University of California, San Diego, USA

Anna Gomóła

Silezijos universitetas Katowicuose / University of Silesia in Katowice, Poland

Chris Hann

Maxo Plancko socialinės antropologijos institutas / Max Planck Institute for Social Anthropology, Halle / Saale, Germany

Neringa Klumbytė

Majamio universitetas / Miami University, Ohio, USA

Ullrich Kockel

Aukštumų ir salų universitetas / University of the Highlands and Islands, Kirkwall, UK

Adam Jonathan Kuper

Londono ekonomikos mokykla / London School of Economics, UK

Orvar Löfgren

Lundo universitetas / Lund University, Sweden

Jonas Mardosa

Vytauto Didžiojo universitetas / Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Frederico Delgado Rosa

NOVA universitetas Lisabonoje / NOVA University Lisbon, Portugal

Žilvytis Šaknys

Lietuvos istorijos institutas / Lithuanian Institute of History, Vilnius, Lithuania

Leidyklos adresas / Address of the Publisher:

Lietuvos istorijos institutas

Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius

<www.istorija.lt>

Redaktorių kolegijos kontaktai / Editorial inquiries:

El. paštas / E-mail: etnolog@istorija.lt

Žurnalas registruotas / The Journal is indexed in:

European Reference Index for the Humanities (ERIH)

EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Academic Search Ultimate,

Energy and Power Source, SocINDEX with Full Text, Sociology Source Ultimate

Modern Language Association (MLA) International Bibliography

Scopus

Leidybą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą (Sutartis Nr. S- LIP-22-43)

TURINYS / CONTENTS

Pratarmė (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	5
Editorial (<i>Vida Savoniakaitė</i>)	11

Straipsniai / Articles

Adam Kuper

The Cosmopolitan Museum	17
Kosmopolitinis muziejus. Santrauka	23

Dovilė Grickevičiūtė

The Cambodian Genocide: Historical Knowledge and Development among Second and Third-Generation Democratic Kampuchean Regime Survivors	27
Kambodžos genocidas, istorinės žinios bei antrosios ir trečiosios Demokratinės Kampučijos režimą išgyvenusių kartų raida. Santrauka	54

Giedrė Buivytė-Jokūbauskienė

Apkalbos: bendruomeninė funkcija, asmeninė patirtis ir motyvai meilės dainose	57
Gossip: The Community Function, Personal Experience and Motifs in Love Songs. Summary	76

Darius Daukšas

Lietuvos lenkų identiteto konstravimas periodikoje: nuo etninės grupės iki nacijos?	79
Constructing the Lithuanian-Polish Identity in the Periodical Press: From Ethnic Group to Nation? Summary	106

Teminis skyrius: Iš Lietuvos etnologijos istorijos / Special Section: From the History of Lithuanian Ethnology

Žilvytis Šaknys

Įvertinant etnologijos šaltinius: Vilniaus krašto lietuvių kalendorinės šventės jaunimo spaudos ir lauko tyrimų požiūriu	109
Evaluating Ethnological Sources: Lithuanian Calendar Feasts in the Vilnius Region in the Youth Press and in Field Research. Summary	134

Irma Šidiškienė

Lituanistinių tyrimų pulsas Antano Mažiulio recenzijose: dalykinė kritika	137
The Pulse of Lithuanian Studies in Antanas Mažiulis' Reviews: A Subject Criticism. Summary	163

Rasa Paukštytė-Šaknienė

Etnologinių šeimos papročių tyrimų teminė, probleminė bei metodologinė plėtra atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę	167
The Thematic, Problematic and Methodological Evolution of Ethnological Studies of Family Customs since the Restoration of Lithuania's Independence. Summary	198

Knygų recenzijos / Book Reviews

Rasa Navickaitė. Marija Gimbutas: Transnational Biography, Feminist Reception, and the Controversy of Goddess Archaeology (<i>Neringa Klumbytė</i>)	201
Elvyra Usačiovaitė. Asmenybė ir simbolis (<i>Romualdas Juzefovičius</i>)	205
Iš praeities šaknų. Senovės baltų kultūra 11. E. Usačiovaitė (sud.) (<i>Jūratė Šlekonytė</i>)	210
Nijolė Laurinkienė. The God Perkūnas of the Ancient Lithuanians in Language, Folklore, and Historical Sources (<i>Rimantas Balsys</i>)	215
Libertas Klimka. Matuojant neaprėpiamą laiką (<i>Venantas Mačiekus</i>)	219

In Memoriam

Netekome profesorės Irenos Reginos Merkienės (1937–2024) (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	222
---	-----

Pratarmė

Labai džiaugiamės pradėdami šį numerį Lietuvoje šaknų turinčio britų antropologo Adamo Kuperio straipsniu „Kosmopolitinis muziejus“. Plačiai pripažintas antropologas kelia klausimą: kas pasaulio kultūros muziejų skiria nuo *Kitų* tautų muziejaus? Paskutinį dešimtmetį ši tema itin aktuali. Diskusijas sukėlė imigracijos srautai į Europą iš Afrikos ir Vidurio Rytų žlugus kolonializmui. *Kitas* Europoje tam tikrais atvejais tapo savu. Kuperis gyvai aptaria didėjančių muziejų vaidmenį pasaulyje. Nagrinėjamos *Kitų* tautų muziejų teisės ir antropologinių kolekcijų aktualijos. Klausinama, ar XXI a. lankomi ir matomi *Kitų* tautų muziejai, kuriems ne visada sekasi geriau, nei pasaulio kultūrų muziejams. Kuperio teigimu, turime išsivaizduoti kosmopolitinį muziejų, kuris peržengia etninės ir nacionalinės tapatybės ribas, lygina, ieško sąsajų, stebi mainus už politinių sienų, meta iššūkį sienoms bei remiasi griežtu, kritišku ir nepriklausomu mokslu. *Kitų* tautų muziejų istorines politines perspektyvas Kuperis plačiau analizuoja naujoje savo monografijoje (Profile Books, 2023).

Vytauto Didžiojo universitete doktorantūros studijas baigianti antropologė Dovilė Grickevičiūtė naujai tęsia pasaulinių organizacijų įtakos visuomenei temą. Ji nagrinėja, kaip Pasaulio Banko ir kitų tarptautinių organizacijų Kambodžoje skleidžiamos vystymosi teorijos veikia žmonių istorijos ir kasdienybės interpretacijas. Grickevičiūtės teigimu, švietimo sistemos ir išsilavinusių žmonių sunaikinimas Kambodžos genocido (1975–1979) metu sutrikdė vėlesnį šalies vystymąsi. Ji tiria, kaip antrosios ir trečiosios kartos žmonių, išgyvenusių Demokratinės Kampučijos režimą, atmintis formavo tarptautinės ekonominės plėtros idėjas, kurių varomoji jėga buvo švietimas ir žmogiškieji ištekliai. Interpretuojami naujų etnografinių tyrimų rezultatai. Atskleidžiama, kaip mokiniai vertino Kambodžos istorijos tiek tamsiuosius, tiek ir klestėjimo laikotarpius kaip šaltinį, iš kurio galime mokytis.

Nuo visuomenės veikėjų reikšmių analizės tekstai krypsta į bendruomenės diskursus. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto folklorininkė Giedrė Buivytė-Jokūbauskienė intriguoja apkalbų XIX a. antrosios pusės–XX a. pirmosios pusės Lietuvos kaimo bendruomenėje tyrimais. Apkaltos suvokiamos kaip tvarkos įvedimo ir vertybinio konsensuso įtvirtinimo priemonė. Buivytės-Jokūbauskienės teigimu, apkaltos ne tik universalus žmogiškasis, bet ir savitas tradicinės lietuvių kaimo kultūros reiškinys. Nagrinėjama, koks buvo kaimo bendruomenės požiūris į apkaltas, kaip dainininkų asmeninė patirtis veikė jų požiūrį į apkaltas, kokias emocines laikysenas perteikia liaudies dainų folklorinė komunikacija. Tiriama istoriografija, dainininkų gyvenimo pasakojimai ir

meilės dainos. Įdomi šiuolaikiška apkalbų analizė atskleidžia, kad nors apkalbos buvo smerkiamos, jų buvo smarkiai bijoma ir su jomis „skaitomasi“ dėl individo reputacijos Lietuvos kaimo bendruomenėje. Apkalbų baimė skatino nerodyti kaimynams savo nesėkmių, nesantaikos šeimoje, galėjo tapti akstinu nutraukti meilės ryšį.

Lietuvos istorijos instituto antropologas, etnologas, sociologas Darius Daukšas kruopščiai tiria Lietuvos lenkų etninės ir nacionalinės tapatybės konstravimą 1988–1991 m. periodikoje. Analizuojama lietuviška ir lenkiška spauda. Daukšo teigimu, Sovietų Sąjungos bei sovietinio bloko byrėjimo metu etniškumo ir nacionalizmo tyrimai padėjo paaiškinti kilusius etninius / nacionalinius neramumus. Straipsnyje atskleidžiama, kaip Lietuvos lenkai siekė įtvirtinti savo identitetą atsikuriančioje nepriklausomoje Lietuvoje. Tyrimų dėmesys telkiamas ne tik į lenkų etninį savitumą, bet ir politinius interesus įkurti Vilniaus lenkų nacionalinį-teritorinį kraštą. Nagrinėjama, kaip vyko Lietuvos lenkų *savos* nacijos konstravimas. Bandoma atsakyti į klausimus, kas *mes* ir kokia buvo *savos* teritorijos kontrolės idėja. Aptariami etninės grupės, Lietuvos lenkų kilmės, pavardžių, teritorijos ir nacijos konceptai. Pasak Daukšo, Vilniaus krašto autonomijos projektas rodo, kad Lietuvos lenkų bendruomenė siekė ne tik apsaugoti savo etninę tapatybę, bet ir suformuoti savarankišką politinį vienetą, kuris užtikrintų bendruomenės politines teises.

Teminiame skyriuje „Iš Lietuvos etnologijos istorijos“ tęsiami buvusio istorinio Vilniaus krašto tyrimai. Lietuvos istorijos instituto etnologas Žilvytis Šaknys plačiai analizuoja savo 1988–2012 m. etnografinių lauko tyrimų ir 1926–1939 m. spaudos publikacijų dermę Vilniaus krašto lietuvių kalendorinių švenčių tyrimuose. Keliamas klausimas: ar buvusio Vilniaus krašto periodinės spaudos publikacijos vienodai apibūdina skirtingas kultūros sritis? Tiriama kalendorinių papročių samprata, švenčių savitumai, kalendorinės šventės kaip etnografinis šaltinis Vilniaus krašto jaunimo periodikoje. Šaknio žodžiais, periodinės spaudos kaip etnologijos šaltinio ir etnografinių lauko tyrimų vertė skiriasi. Periodikos švenčių aprašymuose skatinami tik modernūs papročiai, kuriuose nebegalime atsekti Vilniaus krašto papročių savitumo. Tad, anot Šaknio, etnologas neturėtų remtis vien periodinės spaudos publikacijomis.

Lietuvos istorijos instituto etnologė Irma Šidiškienė įdomiai naujai analizuoja lituanistinių tyrimų pulsą Antano Mažiulio (1914–2007) recenzijose. Anot Šidiškienės, straipsnyje nagrinėjama problema, kaip mokslo darbų vertinimas suponuoja mokslinio diskurso kryptis. Mažiulio recenzijos išsiskyrė plačiu dalykiniu temos ištirtumo vertinimu, kritika, ideologinių-politinių aspektų, ypač akivaizdžių XX a. 6–7 deš., aptarimu. Siekiama atskleisti, kaip Mažiulis suprato, vertino ir, pasitelkdamas kritiką, kreipė tautotyros (etnologijos) mokslą. Nagrinėjami Mažiulio įvardyti laimėjimai ir trūkumai tautotyros (etnologijos)

tyrimuose. Aptariami Mažiulio recenzuoti kiti lituanistiniai darbai bei enciklopedijos. Mažiulis lituanistinių tyrimų pradžia, kai imta domėtis prostore, siejo su romantizmu ir kritiškai vertino XX a. tyrėjų romantines pažiūras. Sovietmečiu jis matė cenzūros ranką ir kai kurių autorių prisitaikymą. Dalykinėje kritikoje vertino duomenų tikslumą, reiškinių ar žodžių paaiškinimus, realijos visuminio vaizdo, įvairovės pateikimą ir genezės bei įtakų atskleidimą.

Lietuvos istorijos instituto etnologė Rasa Paukštytė-Šaknienė straipsnyje išsamiai apžvelgia po 1990 m. atliktus etnologinius šeimos papročių tyrimus ir jų kryptis. Pasak Paukštytės-Šaknienės, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, vyko etnologinių šeimos tyrimų teminė, probleminė bei metodologinė plėtra. Atskleidžiamos šeimos tyrinėjimų ištakos. Aptariama etnografijos / etnologijos mokslo institucionalizacijos (1934–1993) įtaka šeimos tyrimams. Įvardijami pirmieji papročių tyrimai, naujos šių tyrimų temos, papročių tyrimai mieste ir etninių mažumų tyrimai. Nagrinėjami šeimoje švenčiamų kalendorinių papročių tyrimai. Paukštytės-Šaknienės teigimu, pastaruoju metu vėl dominuoja dabarties tyrimai su praeities tradicijų refleksija.

Paskutiniaisiais metais knygų lentynas papildė įdomūs leidiniai. JAV antropologė Neringa Klumbytė gražiai supažindina skaitytojus su Marijos Birutės Alseikaitės-Gimbutienės intelektualine biografija, kurią parašė lyginamųjų lyčių studijų tyrėja ir mokslo istorikė Rasa Navickaitė (Routledge, 2023). Anot Klumbytės, Rasa Navickaitė originaliai analizuoja Gimbutienės mokslo ir gyvenimo trajektorijas, jungiančias Lietuvą ir Ameriką, pagonybę ir modernią civilizaciją, archeologiją ir mitologiją. Gimbutienės idėjos padarė įtaką tarptautiniam mokslui, feministiniam judėjimui ir lietuvių tautinei savimonei. Archeologė apibūdinta kaip pagonių dvasingumo propaguotoja. Knyga atskleidžia, kaip Gimbutienė perrašė Europos priešistorę iš originalios feministinės perspektyvos bei įtraukė Lietuvą ir Rytų Europą į feministinį diskursą. Klumbytės teigimu, knygos autorė Navickaitė, įsiklausiusi į daugybę nuomonių, nuodugniai ir žaviai analizuoja iškilios asmenybės Marijos Birutės Alseikaitės-Gimbutienės istoriją tarptautinių akademinų, politinių ir kultūrinių procesų kontekstuose.

Lietuvos kultūros tyrėjas ir mokslo istorikas Romualdas Juzefovičius labai įdomiai pateikia mums lietuvių etnologės Elvyros Usačiovaitės monografijos apie asmenybes ir simbolius (Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2022) išskirtines idėjas. Anot Juzefovičiaus, lietuvių kultūrai būdinga simboliškumo definicija siejama su lietuvių filosofo Antano Maceinos teiginiais. Kuriamą kultūra apibrėžiama kaip „išraiškos kultūra“. Lietuvių inteligentijos paskirties visuomenėje samprata siejama su istorine lietuvių nacionalinio judėjimo patirtimi. Usačiovaitė siekia išnagrinėti Lietuvos kultūros asmenybėms būdingą simboliką ir jų sukurtus simbolius XVI–XXI a. Tiriama garsių Lietuvos menininkų dailininkų Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, Šarūno ir Nomedos Saukų, režisieriaus

Eimunto Nekrošiaus darbų simboliai. Atveriamos simbolių reikšmės Lietuvos mitologės Nijolės Laurinkienės ir istoriko Antano Tylos mokslo darbuose. Juzefovičius pabrėžia, kad ši monografija yra analitiška, o naujai analizuojami simboliai papildė lietuvių kultūrinės tapatybės suvokimą ir gali paskatinti diskusijas bei naujus tyrimus.

Lietuvių kultūros tyrimų institutas, pagerbdamas Lietuvos mitologą Gintarą Beresnevičių (1961–2006) paminint jo 60-ąsias gimimo metines, 2023 m. išleido naujai parengtą 11-ąją „Senovės baltų kultūros“ numerį. Kartu šis leidinys tęsia baltų kultūros darbus – analizuoja senovės baltų religiją, archajinius vaizdinius, jų raišką lietuvių liaudies tradicijoje bei atspindžius profesionaliajame mene. Analitiškai pažymima, kad Beresnevičius buvo aktyvus šio leidinio bendradarbis, redakcinės kolegijos narys, paskelbęs čia ne vieną savo mokslinį straipsnį. Pasak Lietuvos tautosakininkės mitologės Jūratės Šlekonytės, solidaus leidinio pirmame skyriuje vertinami Beresnevičiaus darbai iš laiko perspektyvos, antrame skyriuje analizuojama baltų kultūra, trečiame – viduramžiais baltų kultūrą tyrę asmenys, XIX a. baltistai bei teoriniai ryšiai baltistikoje. Kolektyvinę knygą parašė įvairių sričių mokslininkai: folklorininkai, literatūrologai, istorikai, muzikologai, religijotyrininkai, etnologai, mitologai, teologai ir netgi poetas. Beveik visi jie savo publikacijose pažymėjo sąsajas su Beresnevičiaus asmeniu ar jo moksliniais darbais.

Etnologas Rimantas Balsys intriguojančiai kelia klausimą, kokia kalba mums kalba Perkūnas, recenzuodamas etnologės mitologės Nijolės Laurinkienės knygą apie Perkūną, išleistą anglų kalba (The Kalevala Society Foundation, 2023). Negausios Lietuvos senosios religijos, mitologijos tyrėjų gildijos atstovai džiaugiasi kiekviena nauja knyga. Balsio teigimu, ši knyga iš dalies parašyta remiantis 1996 m. Laurinkienės knyga *Senovės lietuvių Dievas Perkūnas kalboje, tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose*. Nuosekliai aptarti naujos knygos struktūros pokyčiai. Diskutuojama dėl Laumės kaip Perkūno sutuoktinės tyrimų. Puikiai įvertinti naujos tarptautinės problematikos diskursai, kurie į lietuviškąjį Perkūną leidžia pažvelgti platesniame indoeuropiečių kontekste. Būtent šis platesnis kontekstas, naujausios kitų šalių mitologų išvalgos leido Laurinkienei iškelti originalių hipotezių, susijusių su prieštaringai vertinamu XIII a. rašytiniuose šaltiniuose paminėtu dievu Teliaveliu. Šitai svarbiausio lietuvių dievo Perkūno balsas girdėti tarptautinėje bendruomenėje.

Lietuvos paprotinės teisės tyrėjas Venantas Mačiekus gyvai konceptualiai aptaria etnografijos klausimus naujoje etnologo fiziko Liberto Klimkos matavimo ir laikrodininkystės enciklopedijoje (Lietuvos nacionalinis muziejus, 2023). Pasak Mačiekiaus, lengvai plunksną valdančio erudito parengta enciklopedija atskleidžia laikrodininkystės istoriją nuo 2500 m. prieš Kristų, kai senovės egiptiečiai ir kinai naudojo saulės laikrodžius, nagrinėja mechaninio laikrodžio

kaitą iki mūsų dienų, aptaria atominius laikrodžius. Knygoje kalbama, kad Lietuvoje pirmasis žodį „laikrodis“ savo raštuose pavartojo Simonas Daukantas, kuris aprašė lietuviškame kaime vartotus paros dalių pavadinimus. Išskirtos Vilniaus amatininkų cechų tradicijos. Mačiekiaus žodžiais, dažną sudomins apibūdinti gėlių ir paukščių laikrodžiai, kai laikas nustatomas pagal tam tikros rūšies gėlės žiedo prasiskleidimą ar paukščio pirmąjį čiulbesį vasarvidžio rytą. Klimka, kalbėdamas apie laiką, jo tėkmę, jo matavimą, laikrodžius, išradingai panaudoja lietuvių tautosaką – priežodžius, patarles, mįsles, pašmaikštavimus.

Tikimės, įvardinti klausimai sudomins skaitytojus, o šiame žurnale publikuoti moksliniai tyrimai sulauks platesnių diskusijų ir atgarsių moksle.

Vida Savoniakaitė

Lietuvos istorijos institutas

2024 m. spalio 24 d.

vida.savoniakaite@istorija.lt

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1109-3340>

